

Besztercebánya városa műveltség-történeti vázlata.

írta

Ipolyi Arnold.¹⁾

I.

Besztercebánya vidékének történetelőtti őskora. Rézkori régiségleletei
Történelmi korának a magyarok bejövetelével kezdete.

Midőn Önöket, uraim, itt nálunk, a fogadásukkal megbízott választmány élén, e nemes megye és város nevében, melyet az idei vidéki nagygyűlésük helyéül választva megtiszteltek, — sőt úgy is, mint ezen egyházmegyém hívei szerény főpásztora mindnyájunk nevében körünkben üdvözlöm: érzem a kényes helyzetet, melyben volnék, ha üdvözetemmel az ünnepélyes tisztelgés udvariasságára kellene ezzel szoritkoznom.

Mert hiszen Önökhöz is, azokhoz, kiket üdvözlenem kell, tartozom. Önök egyike, társulatuk tagja, sőt megtisztelő választásuk által annak egyik elnöke lévén, büszke vagyok arra, hogy azon első kilencz tagja egyike voltam, kik ezen most közel kilenczszáz tagot számító társulatot néhány év előtt oly sikerülten megállapítottuk.

Nemes családjuk tagja lévén tehát, roszul vehetné ki magát részemről bár mily ünnepélyes tisztelgés. S azt hiszem, hogy ezen tisztemben a legméltóbban s a legalkalmasabban fogok eljárni, ha az üdvözettemmel is azonnal in medias res lépünk, ha azonnal tárgyunkhoz vezetem Önöket, s ezzel mindjárt feladatunkhoz fogunk.

¹⁾ A Magyar Történelmi Társulatnak 1874. aug. 20. Besztercebányán tartott nagygyűlése alkalmával előadva.

Az Önök feladata, társulatunknak célja: az emberiség, és különösen hazánk és nemzetünk fejlődése és haladása nagy eseményeinek vizsgálata és feljegyzése, megírása és elbeszélése. Hivatásunk a historia, a történelem, a *magistra vitae*, a *testis temporum*, a *lux veritatis* nagy feladatainak létesítése. Ez azon nemes cél, melyre Önök, uraim, szövetkeztek, melyet társulatunk követ.

Legmértöbb lesz azért az Önök fogadásához és méltó az Önöket fogadó városhoz, ha Önöknek üdvözlétül előadom azon magas művelődési processust, melylyel e hely, Besztercebánya városa magát arany betűkkel írta be Magyarország történetkönyvébe!

Teszem ezt egyszersmind úgy, hogy Önöket mindjárt tájékozzam azon dús történelmi kincsek iránt, melyeket e város levéltára rejt magában, melyből jelen vázlatomat összeállítottam.

De ezen terjedelmes és messze vivő feladattal szemben ne ijedjenek el, hogyha talán a kellőnél hosszabb is lenne előadásom, s netalán, mint régiségbúvár is, mélyebben és messzebb kezdeném történetét.

Nem valamely nagy és dicső múltnak költésével, de e megett az igazságnak keresésével és vizsgálatával foglalkozom.

* * *

A mai emelkedettebb historicának nincs többé szüksége nagy történetíró ősiünk Livius ama fényes *classicus phrasisára*: *Datur venia antiquitati, ut miscendo humana divinis, primordia urbium antiquiora reddat*; — melylyel eddig az üres vagy ismeretlen múltat takarni, a hézagokat áthidalni szokta volt.

Ma már a történelem is jóval gyakorlatibb lett, sokkal *practicusabbá* vált, mintsem hogy ködképek után járjon. Nagy tanulmányaink rövidre szabott ideje sem engedi, hogy ismeretlen *hyperboreaesi* régiókban kalandozhassunk. Nem múlathatunk többé azzal: mily régi a múltja, mily fényes az eredete valamely városnak és országnak, népnek és nemzetnek? Hanem inkább ott fogjuk és kezdjük mindjárt: mily tanulságos fejlődése, milyen volt műveltségi élete?

Nem helyezük többé az országok és nemzetek dicsőségét és hírnevét abban, hogy őket kétes és üres névhasonlatok nyo-

mán a classicus írók által, vagy éppen a bibliában említett régi híres népektől leszármaztassuk, mint az eddig divatos volt.

Azon feltevések azért, melyeket történetíróink erről szöttek volt, hogy a Quadok-e vagy Markomanok, a Sarmaták-e vagy Gepidák lakták e vidéket, hol mivelődésök s polgárosításuk semmi nyomát sem hagyták fenn maguk után, — ránk nézve éppen oly közönyösek lehetnek, mintha itt soha sem is léteztek volna. A minthogy ez valószínűbb is.

Az újabb történelmi doctrinák szerint áll ugyan mint axioma a mai történetbölcészetnek Bagehot által is felállított azon tana: hogy a történelemelőtti korban sokkal nagyobb mérvűnek kellett lenni az emberiség haladásának, mint a történelmi korban.¹⁾

Mert igaz, például, hogy sokkal nagyobb távolság választja el tőlünk most is a maig létező vad népeket, mintsem a két vagy háromezer év előtti héber és keleti, hellen és római civilizatiót.

A bibliának népei vagy Homer eposainak alakjai közelebb állanak mai műveltségi állapotainkhoz, mintsem Amerika őserdeinek rézbőrű Dakota-siúi népségei, vagy Afrika homoksi-va tagai fekete bőrű szerezcsen Asanti s Akvambui.

Azért, ha az eddig divott történetnyomozási modort meg-

¹⁾ Félreértés elkerülése miatt megjegyzem, hogy itt a történelemelőtti kor nem valami úgynevezett positivismusi elmélet értelmében véendő. Hanem természetesen azon szorosabb történelmi felfogás értelmében, mely szerint bizonyos népek s országok történelemelőtti korának sajátlag azon kor mondható, melyben őket a történet nem ismeri, a történelem felülök még nem szól. E szerint például az amerikai vadnépek történelemelőtti kora addig tarthat, míg Amerika felfedezése által nem lettek ismeretesek. Vagy valamely afrikai ismeretlen szerezcsen törzsé akár maig is tart. Mint ezt a szövegben lejjebb felhozot példák is magyarázzák. Így nemzetünk vagy országunk fejlődése azon korban, melyet a történet nem ismer, aránylag jóval nagyobbának mondható, mintsem a történelmi kor kezdetén. Az ország vidékei már akkor a fémminélő réz-és vas-koron is túl voltak. Míg nemzetünk országokat foglaló és államalkotó had-és polgári szervezetre fejlődött volt, mire felüle a történet szólani kezd. Hasonlón rendszeren készen veszi át már a történelem a nemzeteket és országokat, keletkezésök s eredetök történetét többnyire nem ismeri biztosan és csak regékkel vagy feltevésekkel szövi.

fordítjuk, és városaink s vidékeink történetelőtti korát tanulmányozva, azt nem az ősvilág híres népei neveiben keressük, hanem a helyben talált és kiásott régiségeket, eszközöket és fegyvereket az őállapotban maradt népek eszközeivel és fegyvereivel összehasonlítjuk: sokkal közelebb jutunk ős előnépünk élete és műveltségi állapota felismeréséhez, — mintsem ha a bibliában vagy a classicus íróknál felmerülő népek névhasználatát ősnépségeinkre ráfogva, előkorunk történetét ezekkel fűzzük.

Jelenleg a történelemben is az összehasonlító módszer vette át ezen tanulmányok vezérletét. Valamint régebben már a palaeontológiában és philológiában, a mythológiában s archaeológiában. Mely disciplinák úgy is az emberiség történelmének mindannyi segédtanai.

A felmerülő régiségek, az ásatások által napfényre jött őskori kő- és bronzeszközök, fegyverek s edények, például egy hanveder cseréptöredékének, egy celt-véső alakjának, sőt mi több, még egy középkori vért és pajzs, címér és kleinod bölény szarvai viseletének összehasonlítása az amerikai őserdők mai vadnépei eszközeivel és fegyvereivel, costümjével és viseletével, — például Xantus északamerikai levelei Vitesita főnökei Arpuika és Kana Hexaya öltönyével, — ¹⁾ több felvilágosítást nyújtanak műveltségtörténeti tekintetben, mint azon hírhedt historiai és ethnographiai hypothesisok, a merész s alaptalan feltevések egész sora s egymásra halmozott ingatag alkotmánya, melyekkel eddig a városok és országok, nemzetek és népek történetét építé a historica.

Ha azért városunk őskora jellemzését és műveltségtörténetét vázolva, megkísértem Önök elébe állítani: bátran elhagyhatom mindazt, mit eddig akár régebben Lazius és Belius, akár Timon és újabban például Kachelmann erről nem kisebb elmésséggel, mint valószínűtlenséggel regéltek. A mint egyik a másikat másolva: a Metanasta-Jászokról s az autochton Sarmata-Szlávokról, vagy éppen a Svéd-Quadokról és Gepida-Góthokról, mint

¹⁾ Az ottani 2, 4, és 7-dik képtáblán látható fővegek és pajzs valóság középkori heraldikai mintapéldányok.

ezen hely és vidék legrégibb lakóiról, meséltek. Kik pedig azt valószínűleg soha sem lakták és soha nem is látták.

E helyett azért mélyebben és szigorúbban is mindjárt ott kezdhetnők inkább történetét: mily régiségleletek jelzik vidékünk történelemelőtti őskora műveltségi fokát?

A tűzetesebb vizsgálatoknak hiányában, s a felmerülő leletek feljegyzésének elmulasztása által azonban alig van tudomásunkra városunk messze vidéke köréből is egy-két jellemző lelet, mely szintén csak szórványosan itt-ott jött eddig elő. Így csupán Ribár és Mostenicz, Szelecz és Podkonicz közeli helységek határaiban talált bronzkori eszközöket ismerünk eddig határozottan.¹⁾ De ez is már kétségtelen tanúsága annak, hogy az úgynevezett celta-népségek réz-korában ezen vidék hegyei rézterménye ismeretes volt, s öserdei közt folyamainak völgyei, vagy legalább a Garamnak partjai népesítve voltak.

Azon dús leletek, melyek lejjebb a Mátra aljában s a Zagyva mentében: Teremén és tovább Lapujtón előjönnek, kétségtelenné teszik, hogy ezen környék ős rézkori celta lakosai messze felérték a Garam és Vág magasabban fekvő völgyeibe.

Ezentúl semmi biztosat sem tudunk. A történet, valamint addig ezredévekig, úgy azután ismét századokon át hallgat. A feltevéseknek annál tágabb tere nyílik. De a történelem ezekről mit sem állithat bizonyosat. Mire először nemzetünknek, a magyaroknak bejövetelekor kezd beszélni ezen vidékről is, ekkor a celta népségek itt már egészen elenyésztek. Jöttek-e helyökbé mások, kik és mikor? ez az adatok teljes hiányában, vagy a felhozhatók kétes volta miatt egyszerűen hypothesis lehet, de nem történet. Ha más ős népek itt laktak volna, kétségtelenül szólna felőlök is egy vagy más adat, felmaradt volna egy vagy más nyom és hagyomány. Az itteni szláv és német telepek mind már későbbiek, s e rengeteg erdőségek gyarmatosítása korából valók. E mellett határozott adatok, ethnographiai és nyelvészeti okok szólanak²⁾.

¹⁾ Lásd Archaeologiai közlemények II. 293 és 81. —

²⁾ Lásd Schröert, ki Kachelmann ellen kimutatja, mily téves s alaptalan nyelvészeti okoknál fogva is, itteni ős német lakosok, góthok stb. állítása. Oest. Lit. Blätter 1855. 53. sz. és Wörterb. d. deutsch

Az ősnépekről s ezek kiirtásáról, vagy a történeti korba áthozásáról s ezzel összeköttetésökről szóló feltevések általában téveseknek bizonyultak, s velök a történettudomány ma már komolyan nem foglalkozik.¹⁾

A végpont, melyet itt a történet a XI-ik vagy éppen a XII-dik századig ismer: Zólyom vára volt. Béla névtelen jegyzője már ugyan a magyarok bejövetelével egykorún említi.

Okmányaink ellenben, melyek az első századokban e vidékről mélyen hallgatnak, azt tanúsítják, valamint az itteni későbbi tömeges telepítések története is, hogy e vidék akkor Zólyom és Liptó, Turócz és Bars határhegységei szélén lakatlabb és rengetegebb volt mint valaha.

II.

A vidék megszállása s megtelepítés a magyar birtokosok által. Gyarmatosítása német népségekkel. Városaink keletkezésének története. A városainkat alakító elemek.

De ezen időpontban már a magyar megszállással és foglalással, az új magyar államjog megalakulásával, a vagyoni viszonyok s birtokjog megállapodásával egyszerre nagy lendületet vesz a földművelés és gyarmatosítás valamint országszerte mindenfelé, úgy ezen a vidéken is.

A XI-ik században megkezdett gyarmatosítás a XII. és XIII. század felé mindinkább növekvőben van. Számos okmány szól felőlük és számos gyarmattelep tanúsítja maig e vidéken, a Garam, Nyitra és Vág felső részein, hegyei közt és fensikjain.

De hogyan és mikép crednek s alakúlnak az itteni városok, netalán ezen gyarmatok által vagy az itt lakott népségek-

Mundarten d. mng. Berglandes. Sitzungsberichte d. k. Akad. Phil. Hist. XXV. Hasonlón lehet ezt az itteni későbbi szláv telepekről állítani.

¹⁾ Így mondja Huxley (Proceeding of the R. geographic. Society of London. 1866. 171. lap.) The entire extirpation of the aboriginal inhabitants of a country by invaders, was an excessively rare thing. És Bagehot is (Phys. and politic. 67. lap) Most historic nations conquered prehistoric nations and though they massacred many, they did not massacre all. They enslaved the subject men, and they married the subject women.

ből? sőt éppen talán még az itteni autochton és népmaradékok által is?!

Ezen kérdésnek érdekes lesz már egyszer műveltségtörténetünk, városaink keletkezése története tekintetéből szemébe néznünk. Mert ezzel megtalálhatjuk talán mindjárt városunk eredetének érdekes történetét is.

A gyarmatosítás befolyásáról városaink eredetére eddig nagyobbára felszeg és felületes felfogás uralkodik történelmünkben.

Ha valamely hely gyarmatosításáról adataink vannak, ezekkel mindjárt egyszersmind megfejtve véltük azt is, hogy mikép keletkezett és mikor lett azon hely várossá.

Mi sem kétesebb ezen felfogásnál. Igaz, hogy az autochton, a benszülött és lakosság nehezen emels alkot városokat. Európa régi s Amerika újabb városai ismeretes keletkezésének története tanúság rá, hogy sem nálunk az ősnépek, sem emezeknél a rézbőrű benszülött őslakók nem alkottak egykönnyen városokat. Amerikában nem az indiánok, hanem az európai gyarmatok, s Európában nem a Celták, Germánok vagy Sarmaták, hanem a római gyarmatok, municipiumok és legiök vetették meg a legtöbb jelenleg virágzó város alapját.

Az autochton benszülött nép lassan és nehezen fejlődik az ő (palaeolith) kőkortól kezdve az újabb (neolith) kőkorig. Innet ismét a réz- és vaskorszakig századok s ezredek múltán emelkedik. Mint nomád, barang. vadász és pásztor nép vándor életre kel, elhagyva a kilegelt mezőt és pusztuló erdőt, és keresve újat, ütközik a szomszéd törzshöz. Ezzel megkezdődik a véres harcok korszaka, melyben az egyik vagy másik megsemmisül, vagy csak elnyomatik. A helyhez szorítva földművelővé lesz. Mit műveltebb szomszéditól eltanult vagy legyőzői által erre kényszerítettet.

A nagy nemzetek és autochton népektől való származásának dicsősége is tehát csak oly álhit s áldicsőség, mint az ő családok költött vagy mesés hírneve s az ebben érdemtelenül helyezett büszkeség.

A gyarmat, a jövevény nép már inkább magával hozza a civilisatio feltételeit, a kulturai életet. Eredete már nagyobb civilisatiót tételez fel; mely nem bírván meg többé népségfeles-

lege kellő eltartását, rajt bocsát ki magából. Erős, vállalkozó és munkabíró kezek, fogékony és tehetséges emberek kiindulnak hazát és földet keresni, magukkal hozva a polgárisodás magvait, hogy azokat termékenyebb szűz földbe átültessék.

De még azért a kezdődő gyarmat nem épít, nem alapít várost. Midőn ügyefogyottan kénytelen élelmet és munkát keresni, vagy beszállítva mint munkás, mint földműves és iparos, sokkal gyengébb, — valamint például a köpü kieresztett méh-
raja, — hogysen új létét a cultura legmagasabb fokával, a város-alapítással s építéssel kezdené, főkép a középkor nehéz s gátló viszonyai közt.

És valóban azon thüringiai vagy flandriai, szász és sváb gyarmatok, melyek a XI-dik századtól kezdve a XIII-dik végig, midőn legtöbb városaink rendre emelkedtek, egyre érkeztek hazánkba, aligha kezdték megtelepedésüket városok alakításával.

A legvilágosabb tanúság és példa erre éppen itteni vidékünknek német gyarmatokkal való megtelepítése, példák rá maig: Felső-Bars és Nyitrának, Turócznak és Zólyomnak ezen eredetileg német telepei.

Maig éppen úgy láthatjuk őket, a műveltség azon alacsony, primitív paraszti fokán. Ugyanazon állapotban, melyben hozánk átvándoroltak, találjuk ezen német gyarmatok legnagyobb itteni telepeit, például Krikeháj-Handlovát, a Schmidt, Gloser s a többi más Hájokat, vagy Vritzkó-Münchwiesen és Velkapola-Hochwiesen nevű helységeket. Melyek hasonlóan a mint a XII. és XIII. században a községi műveltség legalacsonyabb fokán állva megtelepedtek, mostanig is még ezen a fokon tengenek. Az általok kiirtott s elpusztított erdők helyén, a fensíkon és hegyhátak lejtőin állanak helységeik, mértföldnyi hosszágban elnyúlva, házaik még az eredeti alakban, több helyütt fatörzsekből is az amerikai gyarmatosok block-házaihoz hasonlóan építve, melyekben marhájukkal, barmaikkal együtt, vagy csak egymás felett egy fedél alatt laknak. A ház körül szélteben és hosszában áll egész birtokuk, szántóföldjök és rétjök, legelőjök és erdejük. Kétségtelenül úgy, mint midőn az erdőt kiirtva itt először megtelepedtek volt.

Íme, ez hazánkban a XII. és XIII. századi német gyarmatosítás hű képe és eredménye, állapota és műveltsége. Nem pedig a mint eddig vélték, azonnal a művelt, virágzó városok alkotása volt.

De hasonlóan állítják előnkbe a német telepítések képét a germán telepek történetírói is, kezdve az elsőtől, a classikus Tacitustól, egész az újabb Berchtoldig és Arnoldig, vagy Maurerig és Pfalzig. Mint Tacitus már a keresztény aera kezdetén tudósít, hogy a Germánoknak nem természete és szokása városokat alkotni s azokban lakni: úgy tudjuk, valóban számtalan adatból, hogy sokáig külön fa- (block) házakban, távol egymástól, földjeik közt laktak, s a városi lét, még kifejtettebb közégi életük mellett is, eredetileg náluk is importált idegenszerű állapot volt.

A nagyobb udvarházak és majorságok, az ezek mellett keletkező nagyobb falvak és helységek, a várak és városok lassan keletkeznek a Frankoknál legelől, fejedelmek és főnökeik lakai körül, s azok is nagobbára eleinte csak a római legiók castrumai, a municipiumok és gyarmatok városai helyén.

Az első német gyarmatosítás és régi városaink keletkezésének képe ugyanezen állapotot állítja előnkbe hazánkban is. Az erdélyi flandriai szász telepek így alakúlnak kis városaikkal többnyire a régi római daciai telepek, Segesvár és Kolozsvár, Szeben és Szászváros, Segestum és Clusium stb. helyén. S így keletkeznek első városaink is többnyire kétségtelen római városok s castrumok alapján: Székesfehérvárról s Esztergomban, Győrött és Ó-Budán, s több helyütt. Majd a királyi udvar, a székesegyház, a monostor körül megtelepedett műveltebb iparosok, az olaszok, a latinusok — mint okirataink az első századokban városaink magasb iparosai ezen polgárosztályát rendesen nevezik — és más nemzetiségű jövevény és gyűlevész vendég-népekből, az úgynevezett hospitesekből, keletkeznek polgári sorsú lakosaik.

III.

Bányavárosaink és Besztercebánya alakulása. A fémleletek és bányaművelés kezdeményei a magyar birtokosok által s a német bányai iparosok és vállalkozók beszálításával. A magyar állam befolyása

városaink keletkezésére. A hatóságok és municipiumok szervezése. Besztercebánya szabadság levele, statutumai. A város első alapítói és polgárai.

Bányavárosainknak s így Besztercebánya városának alakulására azonban még más tényezők folytak be. Itt nem csupán régi telepek nyomán, nem a királyi udvarnak, nem a székes- vagy monostori egyházaknak körében összegyűlt iparosok által keletkeztek e városok.

Keletkezésök történetének minden körülménye arra mutat hogy e helyek ugyan már hasonlóan régebben, és valószínűleg mint mondók, és mint régiségi leletek tanúsítják, a celta rézkorból ismeretesek voltak, mint fém-, arany- s réz-termelő vidékek.

De nagyobb lendületet rendesen csak akkor vesznek, midőn egyszerre, s többnyire véletlenül, nagyobb fémleletek merülnek fel. Ismeretes, hogy ezek rendesen a folyamokban, a homokban mutatkozó aranypor, a termésarany és réz feltalálásával kezdődnek. Így veszik észre először, így találják és merítik legkönnyebben. Nem csak az új világrészek: Amerika és Ausztrália kaliforniai és sidney-i régibb s újabb példái, hanem hazai XIII. századi okmányaink is számos tanúságot és példát szolgáltatnak rá, mint kezdődik itt és ott a bányászat: a folyók arany fővénye mosásával és a föld homokja közt az aranypor találásával. Még oly helyeken is, hol ma a bányászatnak s bányatelepek művelésének semmi nyoma többé, hallunk így folyamaik és fővényeik dús aranymosásáról és leleteiről.¹⁾

Az aranyvidék birtokosai, a föld és vizek urai, hol ezen leletek felmerültek, a királyok és főurak, kik azokat bírják, alattvalóikkal kerestetik, mosatják eleve. Majd megtelepítik népeikkel, lakosokat csőditenek, telepeket alapítanak, a csekélyebb kereset, a termelés nehéz ellenőrzése miatt ezeknek haszonbérben, úrbérben, tized- vagy nyolczadrész fejében átadják, részint

¹⁾ Például Korponáról, Német-Lipcséről és más helyekről, hol az egykori bányászatnak jelenleg már semmi nyoma, tudjuk, hogy mint bányásztelepek alakultak eredetileg. És még maig is ismeretesek Goldbach, Aranyfolyam helyneveik, az elrontott Klotiploch vagy Kalterbach, a Szalatnya Zlatina, szláv Aranyos elnevezések alatt. Valamint az okiratok is említik. Lásd az adatokat összeállítva Kachelmann Bergstädte II. 127—130 stb.

majd egyeseknek elárúsítják. Csak midőn a kereset nehezebb, az aranyleletek ritkábbak, a mosás és merítés kevés eredménnyel jár, s ellenben a közel hegyekben arany és más fémerek és rétegek mutatkoznak még, kezdődik a rendszeresebb bányászat, a gödrök ásása, az aknák fúrása és vájása. Erre ekkor már tanult aknamestereket, bányászokat hoznak be a birtokosok és telepítenek meg a vállalkozók. A bányásznépből mestereik, főnökeik alatt majd testületek alakúlnak, majd az összesereglett népből s iparosokból, a bánya dús jövedelméből alakul a növekvő jóléttel mindinkább növekedő telepek helyiségeiből keletkező város is.

Íme, ez volt régente a bányavárosok eredete. S ez maig is részben még alakulások történetének képe.

Mert valamint az összehasonlító történelem az őskor népei műveltségi állását legjobban azzal fejtí meg, mint mondók, ha maradványaik leleteit a műveltség azonos fokán álló mai vad népek eszközeivel összehasonlítva ismerteti,— éppen úgy legjobban megfejtetheti egy ily középkori bányaváros eredete s fejlődése processusát a mai kaliforniai vagy ausztraliai arany-vidékeken alakult városoknak: egy San-Francisco vagy Melbournek, Los Angeles és Sidneynek keletkezése történetével.

De hazai történetemlékeink is ugyanazt beszélék bányavárosaink és nevezetesen Beszterczebánya keletkezéséről. Eredetének ugyanezen képét állítják előnkbe.

A XIII. század okmányaiából még világosan kiolvasható, hogy Beszterczebánya és vidéke ekkor részben a zólyomi királyi várbirtok tartozéka és földje, részben már egyes magyar főurak tulajdona volt. A zólyomi főispánok és grófok, a Detre és Bitter nevű Balassák, a honti főispánok és grófok a Hunt-Paznánok, a turóczi birtokos Ivánka grófok, mai Forgáchok, a Radunok vagy Radványi mai Radvánszkyak, a Saulfalvai Aladárok és mások voltak ekkor már részben adományok, s részben talán még eredeti megszállásnál fogva is a koronával együtt birtokosai a város mai egész területének. Mely a völgy lapályok legelő rétein és kevés szántóföldein kívül, nagyjából lakatlan és csak vadászatokra használt azon rengetek erdőségek- és hegyiségekből állott, melyek lánczai itt kezdődve, a határos turóczi és barsi, lip-

tói és gömöri alpesekkel egybefolyva, a nevezett megyék völgyeiben végződnek.

Ezen rengetegek közt, melyek kevésbé keresett réztermékeikről már régebben ismeretesebbek voltak, egyszerre a folyamok mentében, a Zólyom megyei részen, mintegy a XIII. század eleje óta nagyobb fém-, arany- s ezüst-leletek merülnek fel, hasonlóan mint előbb a közeli honti és barsi, selmeci és körmöci hegy-ségeiben.

Majdnem nyomról-nyomra követhetjük még a helynevek nyomán indulva is, mikép. hol és hogy kezdődnek itt Besztercebánya első bányász telepei. Kétségtelenül egyik első legrégibb s s legdúsabb telepei az Ó h e g y e k (németül is és szlávul: Altgebirg, Staréhory) voltak; mint a név is tanúsítja, hogy itt kezdődhettek a legrégibb leletek. Majd az Ú r a k - v ö l g y e folyama jelenleg is dús fém tartalmával következhetett. A német Herrn-Grund, azaz Urak-birtoka, és a szláv Spanyol-Dolina, azaz az Ispánok, főispánok-völgye jelző neveinél fogva maga utal arra, hogy a birtok a magyar urak, a főispánok által megtelepített s általuk csak később elárúsított birtok volt. Másfelől a S a n d - b e r g, a Homok- a Fővényhegy s a Z ö l d h e g y, az okmányokban Mons viridis, mint a városnak sokáig legdúsabb bányatelepei, beszélnek, mikép ott a völgy vize, itt a fővény adta a termés-aranyat és fémeket; amint a réz között a zöld rozsda (Grünspan) felülettel mutatkozott először dúsán a maig is még így található s előjövő ezüst.

A város tőszomszédságában, egész területe környékén álló sok falvainak, eredetileg mindannyi első bányász telepeinek régi nevei ellenben maig jelelik még azok egykori birtokosait és telepítőit, amennyire azok kereszt és családi neveit viselik. Úgy-mint Kinczel vagy Gönczölfalva (mai Kinczelova), Henczel és Ullmann-falva, Jakab és Antal, Rudolf és Szászfalva (mai Heinczmanóva, Rudlova, Jakubóva, Szaszova) stb. Amint t. i. ezen bányatelepeket a Heinczman és Gönczöl, Ullman és Rudlin stb. nevű szász telepítők alkották, kiknek, mint a város első ismeretes polgárainak, s környéke, határa mindannyi birtokosainak neveivel még lejjebb a város régibb jegyzőkönyvei nyomán találkozunk.

Ezen falvak birtokosai, a bányatelepek urai, az úgynevezett hegyjog-, bányajog-birtokosok, a németül úgynevezett Waldbürgerek, Bergbürgerek, alakítják azután a Besztercze folyónak a Garanba esésénél emelkedő magaslaton, kies hegyek és dombok közt levő téren magát a várost. Építik a mai vásártér, a kör, a Ring, a piacz házait, s ezáltal lesznek a Waldbürgerek, a hegy- s bányabirtokosok egyszersmind Ringbürgerek, a Ringet s a várostért képező házak — a latin diplomatiái nyelven akkor a város jegyzőkönyveiben úgynevezett Circulares Domus — urai, s a város egyetlen kiváltságos polgárai.¹⁾

S így keletkezik fokonként a XIII. században már a bányásztelepek birtokosaiból a város. Ennek történetét azért, mint egyszerű és természetes dolgot, igaz, így senki sem írta meg akkor. Senki sem tartá szükségesnek a létesülőben levő dolgot feljegyezni. Ha talán nem így egyszerűn és természetesen alakul vala, hanem rögtön, egyszerre valamely fejedelem által alapítva, valamely nevezetes ide költöző gyarmat által mindjárt megalkotva, — mint a régi hellen vagy római gyarmatok Kis-Ázsiában s a Középtenger partjain, a Bosporuson és Hellesponton, — akkor talán ezt is, mint rendkívüli eseményt, feljegyzik vala a krónikák. Es szólana felőle, ha nem a történet, úgy legalább a hagyomány, a rege és költészet. De így mit jegyezhetett volna fel különöset? Sem évet, sem nevet. Miután sem egy év, sem egy név jelzése nem mondott volna igazat. Egy ily város keletkeztét nem lehetett határozottan elmondani, miután sem egy év alatt nem épült, sem egy ember nem építette. Hanem a körülmények szerint esztendőök. vegyes népek és nemzedékek hosszú sora alkothatta csak várossá. Mint Rómáról mondták büszkén törté-

¹⁾ Thurnschwamb (Engelnél Gesch. d. Ung. R. u. d. Nebenländer I. 192) a XVI. századi hagyomány szerint feljegyzí krónikájában: Neusohl haben die Inwohner als Waldbürger gebaut. Bei König Béla Zeiten ist Neusohl noch ein Dorf gewesen, allda Edle gewohnt, und ihre Bauern gehabt, und zu St. Antony ist die Pfarrkirche gewesst. (Antalfalvát érti, hol egyik ily első bányatelepe volt.) Auf der andern Seite der Gran, hat auch ein Edelmann gewohnt, wie man noch an dem Haus sieht, und seine Acker, Teiche auch Weid und Holz daselbst herum gehabt. Doch hat man allwege grappelt und Bergwerk gesucht.

netirői, hogy nem egy nap alatt épült, és: *tantae molis era-Romanam condere Gentem*, — úgy jellemezheti általában e mondat többnyire városaink lassú, sokszor s kétségtelenül nagyobbára öntudatlan s önkénytelen keletkezését és eredetét.

Midőn azért a történet városunk felől már szólni kezd, s IV. Béla okmánya 1255-ben először írja be Besztercebánya nevét a történetbe: akkor már, mint ezen okmány maga tanúsítja, a város kész, rendezett állapotban lép előnkbe. Ez okmánnyal s privilegiummal már is joghatóságát, municipiumi, szabad királyi városi alkotmányát és szabadságát szerzi meg magának. Vagy hogy éppen talán megerősítetteti a gyakorlottat, újabban s hővitett okmányt állíttatván ki. De úgy látszik, ekkor e város egyszersmind azon stadiumba is jutott volt, midőn már az első fémleletek által környékén kimerítve volt a termés-arany és réz. Az Óhegyek és a Fővényhegy, az Urak völgye nem többé egyszerű s könnyű aranymosás és merítés által szolgáltatták a fémeket, hanem máris rendes bányászatot kezdettek igényelni. Ugyanakkor az idáig dúlt tatárjárás által vidéke is elpúszult, lakóimenekülve elszóródtak. Minden arra mutat, hogy ekkor újabb százsz bányász-gyarmatokkal telepítettet meg, kik nemcsak mint egyszerű gyarmatosok, hanem vezetőik és mestereik alatt mint iparostestületek hozattak be; vagy éppen a vállalkozó birtokosok s idegen uraik, főnökeik által szállíttattak be és telepítették meg.

A történeti vélemény szerint ezen telepítések így már II. András korában, a thüringiaiak által kezdődnek. Leányának Sz.-Erzsébetnek házassága Thüringia fejedelmével adott volna a szorosabb viszonyra alkalmat. A mint magyar kísérete, lovagjai közül többen Thüringiában megtelepednek, úgy viszont onnét előkelő jövevények, lovagok, bányabirtokosok s ezekkel bányai-
iparosok jönnek, mint vállalkozók. Ezek alapítják e szerint Besztercebánya városát is. Környéke bányáit művelik, a telepek és falvak birtokosaivá lesznek; majd a várost is építik és lakják.

Ezen, a hazai történetírók által elfogadott¹⁾ történeti vélemény mellett sok valószínűség, de kevés s alig egy határozott történeti adat szól. Kétségtelen, hogy a környék birtokosai, a

¹⁾ Bél, Kachelmann, stb.

megtelepült bányatulajdonosok adnak a városnak létet. Hogy ezek nagyobbára idegen jövevények, kik a régibb bányatelepek közt új várost alkotnak, mint azt Béla okmánya jelzi: hospites de nova villa Bistricia.¹⁾

De itt hazánk városainak alakulása történetét vizsgálva, nem szabad felednünk egy lényeges, mondhatnók nemzeti alkotmánycs tényezőt, mely városaink keletkezésének és létezésüknek legfőbb feltételét képezte. Ez az önhatósági, önkormányzati jog és szabadság volt, melylyel a magyar állam mindannyi virágzó városa első alapját megvetette s fejlődésüknek legnagyobb lendületet adott.

Senki sem foghatja ugyan rá magyar népünkre, hogy városalkotó volt, s én legkevésbé akarom az idegen dicsőség nyímbusával az igazság rovására ékesíteni. De azt sem lehet szándékom tőle megtagadni, mit története minden lapja, európai egész élete tanúsít: hogy a középkor államalkotó nemzetei egyike volt.

Sajátságos jelenség azon világtörténeti tény, melyet a legnagyobb történetírók, kezdve Herodot- és Liviustól egész Machiavellig és Macaulayg mintegy öntudatlan is éreztek, — míg azt Bagehot újabban, a nemzeti fejlődés tudománya törvényeinek felállítással, megkísérlette rendszerbe is foglalni, — hogy bizonyos erősebb és nemesebb népfajok rendesen a többiek fölé túlsúlyra emelkedve, azok felett uralkodnak, azokat kormányozzák és vezetik. Éppen úgy, mint minden nemzetnél viszont ismét a legjobb, legnemesebb, a legtehetségesebb és legvonzóbb személyiségek kerekednek a többiek fölé.

Az emberiség egész története, egy nemzetnek a másik által folytonos leigázása, kétségtelen példa rá: kezdve az ázsiai őspatriarchális főnökök és tyrannok, a despoták és maharadzásoktól, egész a mai cultur-népekig. De a legvilágosabb ó-kori példa mégis Róma története. Mint kezd uralkodni az örök-város első gunyhói maroknyi népe bátorságával és vitézségével, fegyvereivel s törvényei fegyelmezettségével a régi műveltségű etrusk és latiumi népek, a délolasz hellen polgárosodott gyarmatok felett. És hódítva alkot világhírodalmat a három világrész bar-

¹⁾ Endlicher Monum. Arpad, 489.

bár és művelt országai népeiből. Mit Virgil épen oly büszkén és lelkesen, mint híven fejez ki ismeretes híres verseiben :

Excudent alii spirantia mollius aera,
 — — — vivos ducent de marmore vultus ;
 Orabunt causas melius ; coelique meatus
 Describent radio et surgenti sidera dicent :
 Tu regere imperio populos Romane memento :
 Hac tibi erunt artes, pacisque imponere morem,
 Parcere subiectis et debellare superbos !

De így hódítja meg például a középkorban is a celt és britt ősnép maradványokat, az angol és szász gyarmatosokat, egy csoport vitéz és lovag normann kalandorsereg, s alkotja az Angolföld vegynépségeiből a mai Nagy-Britanniát.

S így hódítja meg egy csoport vareg-orosz a mai Orosz birodalom szláv törzsnépeit, s elvesztve saját nyelvét, veszi fel az általa meghódított népét. Valamint általában e hódító népek a meghódítottak kulturai s nyelvi elemeit is, felvéve és sajátukká téve, magoknak rendesen meghódítják.

Ezen hódító, birodalom alkotó, conquestor vagy conquistador — mint őket a középkorban nevezék — népek sorában foglal helyet nyilván nemzetünk is. Mert így ismétlődik az eset ezen a földön is, melyet ma a Magyar birodalomnak nevezünk.

Egy vitézsége és vérengzése által kiváló lovag és kalandor népfaj megszállja, fegyverével és hadaival elfoglalja, s uralmának aláveti e föld területét és népeit. Törvényével és intézményeivel fenntartja és kormányozza. Elsajátítja, felvéve a kereszténységet, mindazon műveltséget és polgárosodást, melyet a legyőzött népségeknél és szomszédainál talált. Biztosítja magát és népeit, a közös földet, az idegen támadás ellen. Kiszabja és fenntartja határait fegyvereivel és megkötött szerződéseivel. Törvényhozást szervez és törvényeket alkot. Uralkodni és parancsolni tudó fölényével, a természetes ékesszólás hatalmával vezeti a közügyeket. A vitéz életben, a fegyvergyakorlatban és lovagias szellemben találva kedvét és hivatását, ebből helyezi nemességét. Alkalmas hadi és polgári vármegyei szervezete, bölcs kormányzói és államférfiai tehetségei, a hadviselésben és fegyverforgatásban hősies vitézsége által biztosítja egyzersmind uralmát és fölényét. Méltóságos komoly viselete,

megfontoló bölcsesége épen úgy, mint mások jogainak és szokásainak kimélete és becsülése, a szabadságnak s önrendelkezésnek tisztelete és szeretete által magának is tiszteletet és tekintélyt szerez a többi meghódított népségeknél. Alkotmányos szabadságának közérzetében részesíti többi népeit is. Ezen intézményeivel magához felemeli, magával egy vonalra helyezi őket is. Szabadságaira jogosítja, önhatóságukat meghagyja, vagy azt, ha nem is volt nekik, megadja. Minden jogot megoszt velök. Nemcsak, hanem azonkívül még külön jogokat is oszt ki nekik, mint épen városaink idegen eredetű vendégpolgárainak. Vagy csak egyes kedvezményekben részesíti őket. Mint például Erdélyben a szászokat, az úgynevezett Banátban a később bevándorlott szerbeket és rácokat; a Jász- és Kúnországban a kúnokat és jászokat. Az ország kormánya államhivatalait egyaránt csak úgy viselik, mint a nemzet kiváltságos nemesi osztályai, a mint ezek közé a magyar államjog könnyű módzatai szerint feljutottak, s a magyar korona tagjaivá lettek. Senkit azonkívül nemzetünk nemzetisége, szokásai és nyelve használatában nem gátolt. Valamint a meghódítottak műveltségét felvett hódító népek meghódították magoknak egyszersmind ezek nyelvét is, és valamint már a világ nagy népei tevék, mint Róma elsajátítja a latiumi népnyelvek s a hellen művelt szolás elemeit, nyelvébe olvasztva; és részben vagy egészben így átvették például az orosz varegek is a szlávokét, a frankok a gallokétés rómaiakét, a normannok az angolszászokét, vagy hogy csak mások ismét a hiányzó és kevésbé alkalmas kifejezésekre eltulajdonították amazok szókincsét, — így tett nemzetünk is. Meghódította hasonló nyelvének az általa meghódított népek nyelvét is, valamint birodalmának nemzetségeit. Adózóvá tette azok szó-kincsét, felvéve az előtte addig idegen műveltségi életnek, mint a földművelés és az ipar tárgyai kifejezésére szolgáló műszavakat. Meghonosítva s naturálizálva, hogy úgy mondjuk, s beolvasztva azokat sokszor majdnem felismerhetetlenül nyelvünk sajátos természetébe. S ezt, — ki hinné — hogy ily uralkodni inkább, mintsem nyelvet alkotni hivatott nép, oly sikerrel, annyi ügyességgel tevő, mikép ma, a mint most hangzatos nyelvünk ezen elemekkel bővítve, dúsan, erőteljesen és választékosan szól, valóban ez jobban és

teljesebben sikerültnek mondható, mint magoknak e nemzetiségeknek, melyektől oly sokat elkölcsönzénk, a nemzetbe beolvasztása. Mert ámbár akkor a nemzetiségeknek is főembereit, virágát, képviselőit, nemességét, — kik a középkorban a nemzetet sajátlag képezték, — szerencsésen felolvasztá. magába felvéve. de a mint liberalitásában meghagyta minden népnek nyelvét és szokását, nem gátolt benne senkit, beszélhetett, tanácskozhatott, prédikált, tanított nyelvén körében s élt vele mindenki, a kinek hogy tetszett; úgy a népek zöme is, a más nemzetiségű tömeg, valóban csak nyelvileg maradt idegen. Szellemben, érzetben és testben egy volt a magyar nemzettel. A minthogy egyaránt élvezte mindannyi az ország magyar jogát és szabadságát, vagy a jogtalan alattvaló nép, bármily nemzetiségű volt is, annak hiányát és árnyoldalát; s ezt' is nálunk csak úgy, mint a középkorban s az újabb időkig az egész világban, s annak legműveltebb népeinél is, mindenütt. A jogért pedig és szabadságért, melyet a magyar állam csak úgy vagy még bővebb mértékben adott bármily nemzetiségű népeinek, a mint önhatóságra emelte őket származási és nyelvkülönbség nélkül, csak egyet követelt tőlök, mint alattvalóitól vagy társnépeitől, a megnyert vagy meghódított országoktól: hódolatot a magyar birodalomnak és szent koronájának. Fenhatóságának tiszteletben tartását. Feltétlen elismerését s alávetést a magyar hatalmi állásnak. Melynek jogát és szabadságát, jólétét és védelmét országai és népei vele egyaránt élvezték.

Nem ismerte másképp nemzetünk soha sem a népek elnyomását, nem tartományai leigázását és nemzetiségei kiirtását. Nem alkotott ellenök vérengző zsarnoki törvényeket, mint a normann vagy a frank, kik elnyomott nemzetiségeik árán vérontással forraszták össze egy-nyelvű nemzetté népeiket. Vagy teljesen kiirták és kiüldözék, mint a spanyolok az övéiket. De nem is keltek fel ellene soha népei és nemzetiségei. Nem volt nálunk nemzetiségi üldözés és nem lázadás. Magyarország egész történetében egy lap sincs, mely erről szólna. Újabb indoklatlan mozgalmak hasztalan kísérték meg azt belecsempészni. Egy-két tartományi vagy városi és localis kenyéririgység gerjesztette zenebonán, egyes nagyravágások nyugtalanságán

kívül, sehol e tekintetben nagyobb egyetértés s egyenlőség a népségek közt nem uralkodott, mint hazánkban. Országunk az egész középkoron át, mint a különféle nemzetiségű néptöredékek s bevándorlók valóságos Chánánja s Eldoradója, vagy mint az újabb kor Amerikája, valamint jóléttel, úgy tisztelettel és bámulattal, szeretettel és vonzalommal töltötte el a nemzetünk körében s fenhatósága alatt megtelepedő népeket.

Minderre azonban, mit itt röviden jellemezve vázoltam alig van világosabb és fényesebb példa, mint épen városainknak, s itt különösen azért városunknak is alakulása. A mint a magyar fenhatóság ésszabadság, az alkotmány és önhatóság aegise alatt számos jövevény és gyülevész népeikkel keletkeznek, valóban majdnem a mai szabad Amerikának hasonló önhatósági szervezet mellett alakult városai sebes keletkezésére s felvirágzására emlékeztetnek.

Mindannyi rögtön, a mint csak valami apró városkává tudott alakulni, azonnal hatósági jogot, teljes önrendelkezési és törvénykezési szabadságot, egyházi s világi hatóságának szabadválasztását s egyéb kedvezményeket, egyszóval szabadságlevelet, privilegiumot nyert a liberalis magyar alkotmány s államjogi gyakorlat szerint.

Akárhány mostani kisebb s elavúlt városa az országnak példa rá még maig is. Mint csak Korpona is és Zólyom, stb. legrégibb szabadalmazott királyi városaink; melyek csak úgy birtak ezen hatósági jogokkal, mint a legnagyobb és legvirágzóbb mostani városaink. Mindanuyinak sorsa az önhatóság s önrendelkezés által saját kezébe volt letéve. Csak polgárai életrevalóságától s a kedvező viszonyoktól függhetett, hogy felvirágozzék. Vagy ellenkező esetben csak lakosai élnetlensége, a kedvezőtlen viszonyok szolgálhattak okúl, ha elhanyagolt, apró s jelentéktelen helylyé süllyedett.

Hasonlón látjuk már Beszterczébánya városánál, hogy a mint bányatelepei birtokosai e telepekről egy helyre bevonúlva, egy sorban lakásokat építenek a Besztercze folyónak a Garamba esésénél emelkedő fensíkon, s ezzel már eddigi szét-szórt telepeik helyett némi kis rendezett várost alakítanak: azonual megnyerik IV. Béla királytól 1255-ben ők is a magyar

állam szabad városainak municipalis jogait. Ez által itt is a város felvirágzásának alapja meg volt vetve, sorsa saját polgárai kezébe volt letéve.

Ezen korszak, melyből legtöbb városunk alakulása s joghatósággá emelkedése ered, különösen kedvezett a városi intézménynek.

IV. Béla azon államszervező nagy királyaink egyike volt ismét, kiknek sorát az ország első fejedelme Sz.-István kezdé meg nagy alkotásaival; melyeket egy Kálmán, Sz.-László s többben oly méltón folytattak, hogy azokat a közbeeső gyenge uralkodók egész sora sem volt képes teljesen tönkre tenni.

Ily fejedelem épen akkor jökor jutott a már veszélyeztetett ország kormányára, midőn ehhez még ismét egy újabb betörő barang népraj hadainak pusztítását is kellett az országnak kiállnia. És ha nem is volt már képes Béla ennek ellenállani, annál jobban tudta legalább újonnan szervezni az elpusztult s általa helyreállított országot.

A városok felvirágzásától, a polgári intézmény szervezésétől várta ekkor Béla is, mint az egész polgárisult középkori világ, az állam jólétét, midőn már nálunk ehhez a régi vármegyei szervezet is veszendőben volt. Hasztalan igyekezett Béla is ezt még egy ideig feuntartani, a várjavak visszavétele és a várjóságok várjobbágyok által való újabb megtelepítése által. Az intézmény mint eredetileg hadszervezet már túlélte volt korát. Több tekintetben fenntarthatlanná lön. Béla a tatár pusztítás után, melynek a vármegyei hadszerkezet nem volt képes többé ellenállani, mindinkább felismerhette annak hiányait. S azontúl mindinkább a városok felé, ezek megalapítására és felvirágoztatására fordítá figyelmét. Első lépés volt erre a városok önállósítása, hatósági szervezetük berendezése. A másik a vármegyei várendszernek, az erődítési pontoknak a városokba áthelyezése. Az utóbbi tekintet alább fog a város története folytán felmerülni.

Az első mozzanat azonban a városok alakulásánál mindjárt a lakosoknak, a helynek, az úri főnhatóság alól kivételével, felmentésével, az önhatósági jog megadása volt. S ezt jelenté a szabadságlevél, a privilegium megadása.

IV. Béla egymásután mindjárt mintegy huszonöt város-

nak adott ekkép hatósági jogot, rendezé azok önállóságát és szervezetét ily privilegiumok, szabadságlevelek, vagy sajátlag alkotmányozó charták által. Közöttök az ország akkori és mai fő és legnevezetesebb városai voltak: Székes-Fehérvár és Zágráb, Buda és Pest, Győr és Komárom stb. A bányavárosok közül Korpona, Zólyom és mások, végre pedig Beszterczebánya is. Míg ezek közül azonban némelyeknek ő adott első ily szabadalmat: addig a másokét vagy mint elvesztett s elenyészett újra helyreállítá, vagy, ügylátszik, mindannyiét inkább újonnan rendezé és szervezte.¹⁾

Sorrendben Beszterczebánya már mintegy a 17-dik volt, melynek hatósági jogát IV. Béla megadta és rendezte, vagy mely tőle — mint akkor ezt kifejezték — privilegiumot, szabadságlevelet nyert. Ezen privilegiuma azonban egyike volt a kiválóbbaknak s nevezetesebbeknek, sajátságos bányajogi és más szabadalmainál fogva.

A középkorban ugyan a joghatóságnak, az alkotmányos municipiumi jogoknak szervezésénél körülbelül hasonló gyakorlat dívott, mint mai napság az alkotmányozó törvények, a constitutionalis charták szerkesztésénél dívik. Rendesen a nevezetesebb városok régibb önkormányzati szabadságlevelei szolgáltak az újabbaknak mintául, melyeket azután egyre másoltak.

Valamint korunkban az újabb alkotmányok szervezésében majd a francia constituante, majd az angol parlamenti charta vétetik elő, vagy a köztársaságoknál az amerikai, a francia republikai alkotmányok szolgálnak mintául: hasonlóan a középkorban is a régibb és nevezetesebb városi jogok és statutumok utánzása és másolása napirenden volt. Ez által azután bizonyos családi leágazás keletkezett, melynek ivadékaire könnyen rá lehet még ismerni városaink szabadságleveleiben is. A család első ismeretes példányait a kölni és magdeburgi németországi városi statutumok, és hazánkban a székes-fehérvári és bu-

¹⁾ Városaink ezen okmányaiból világosan kitűnik, hogy nemcsak újra megerősíté (confirmavi, restitui), hanem megújítá, új alakba foglalva rendezé; mint a renovari, iterato condi, in certam et novam formam redigi praecipimus kifejezések tanúsítják. Péld. Cod. Dip. IV. 1. 329., 332. stb.

dai, a korponai és zágrábi privilegiumok és törvénykönyvek képezték. A mint ezeket azután okmányaink a *iura theutonorum* és *hungarorum*, a német s magyar jogok, jellemző kifejezéssel olykor illetik s elnevezik,¹⁾ úgy elemzésökből valóban még gyakran kivehető, hogy a római municipiumi alapjog mellett az ó-németjog, a *Sachsenspiegel*nek és *Schwabenspiegel*nek, a magyar jog egyes vonásaival való elvegyüléséből származtak s némileg ezeknek kifolyásai voltak.²⁾

Egyéb városaink szabadságlevelei azután nagyobbára csak az említettek kiágazásai voltak. És csak elvétve jönnek elő egyes kivételek. Mint például a tesseni jognak a zsolnai, eredetileg nyilván tesseni, sileziai gyarmatosok³⁾ által való átvétele. De melyet királyaink, ha egy időre átmenetileg meg is engedtek, majd ismételve betiltottak, a magyar városi joggyakorlatra utalva az illetőket.⁴⁾

S e tekintetben Beszterczebánya sem képezhetett kivételt. Ez is többé-kevésbé csakis a többi magyar városok jogát nyerte, mint szabadságlevelének szövege tanúsítja.⁵⁾

Az önhatóságnak akkori két fokelléke, az egyházi és polgári közvetlen főhatóságnak: a plébánosnak és városhírnöknek szabadválasztása volt itt is, mint mindenütt, a municipium első joga. A másik sarkalatos jog, melyet a magyar állam a korona tagjainak, hatóságainak és testületeinek adományozott, az önkormányzat és saját törvénykezés volt. Minden más közbeeső úri vagy fensőbb-ségi hatóság kizárásával intézhette saját ügyeit. A polgári, magánjogi, valamint vétségi s bűnügyekben saját önválasztotta bíróságának volt alávetve. Melytől csak más társváros hasonló bíróságához

¹⁾ Például Fejér Codex Diplomat. IV. 1. 140. stb.

²⁾ Lásd Budaváros törvénykönyve. Ofner Stadtrecht 1244. Michnay és Lichner kiad. — Albrecht Das ungarische Municipalwesen. Hormayr Taschenbuch 1832. — Krones Deutsche Geschichts- u. Rechtsquellen aus Oberungarn 1866.

³⁾ Zsolna német neve is: Silein, Sileziára mutat.

⁴⁾ Nos de iuribus Tessinensibus hucusque in nostra civitate habitis prohibuit, volens nos in regno suo, ubi legum perfectissimorum copia fore dignoscitur leges suscipere et earundem perfrui nunc et semper. Cod. Dipl. IX. 7. 649.

⁵⁾ Enllicher Monumenta Arpadiana 489. stb.

szólt a felebbezés. Csak a felségsértési, hazaárulási, a király s állam elleni főbenjáró ügyekben ítelt a király bírósága. Csupán a legfőbb országos s királyi tartozások ügyében rendelkezhetett a tárnok. Csak a király felségének volt alávetve a város. Csak ő szállhatta meg szabadon kíséretével és seregével. Csak az ő zászlója s vezérlete alatti hadseregében tartoznak a hadban szolgálni a polgár-katonák, hasonlóan mint a nemesek.

Mint bányamivelő város nyeri azonfelül Besztercebánya még azon jogot, hogy zólyommegyei birtokainak határai közt szabadon művelheti a bányákat, kutathatja és szedheti az aranyat, ezüstöt és más fémeket. Fenntartva marad mégis területén a király számára a vadászati s halászati jog. Ez képezte valószínűleg a fémek jövedelmén kívül addig is az itteni királyi birtok egyedüli hasznát. A nyert aranytól azonban tizedet, az ezüsttől és réztől a nyolczadot szolgáltatják. Egyéb adóktól és vámoktól felmentetnek (kivéve természetesen a királyi és városi illetéket, melyről lejjebb nyerünk tudomást) s még a pénzváltási kamaranyereséghez járulásuk is bizonyos módosításokhoz volt kötve: csak hét nappal a királyi pénzváltók városukba érkezése után kezdődhetett meg a pénzváltási kötelezettség.

Hadtartozásukra nézve különösen kiemeli a szabadságlevelét, hogy valamint a király zászlója alatt kötelesek résztvenni a hadban, úgy illően, díszesen tartoznak megjelenni, decenter ornati, mondja a latin szöveg. Ezen kifejezés a bányavárosok története egyik buzgó vizsgálójának azon megjegyzésre adott alkalmat, hogy innét eredhetett a besztercebányaiakat jellemző népies mondat: a felékesített, csinos és büszke besztercebányaik,— *die zierlichen, die stolzen Neusohler*¹⁾. De ezen kikötés a város szabadságlevelében, valamint a népies mondat is, Besztercebánya törzs s első polgárai ama nemes lovageredetét jellemezhetné inkább, melyre a lejjebb előjövő történeti nyomok folyvást utalnak, s mely a város rátartós, művelt polgárait maig jellemzi.

¹⁾ Kachelmann Geschichte der Bergstädte II. 125. De hasonlóan mondja ezt a barsi vár népei szabadságlevele is: *militem ornamentis honeste praeparatum*. S a budai törvénykönyv is a koronázásnál megjelenő budai polgárok díszörségéről: *Sullen si wol un-1 zirtlich geharnascht steen*.

Feltünőbb szabadságlevelünkben, hogy az ítélet, a perdöntő párbaj lovagias jogával is felruháztatnak. Míg ezen joggyakorlattól akkor más előkelő s nevezetes városok, mint Nagy-Szombat és Korpona, Pest és Zágráb szabadságleveleikben egyenesen eltiltatnak vagy csak felmentetnek; s a szepesi lándzsásoknak is az csupán a király jelenlétében, vagyis a királyi ítéletnél engedtetik meg. Ellenben Besztercebánya polgárainak ezen lovagjog különös kikötésekkel adományoztatott. E szerint csak karéjos alakú pajzszal (*scuto rotundato*) és karddal a szász modor szerint volt szabad vívniok. Csak akkor, ha más állásban, méltóságban lévő külső urakkal vagy nemesekkel (*extraneae conditionis persona*), mondja az okmány, volna párviadaluk, fogja a király bírósága eldönteni: vajjon a párbaj magyar vagy szász szokás szerint lesz-e megejtendő.

Valószínű nyoma volna ez is annak, hogy Besztercebánya első alkotói csakugyan nagyobbára azon véleményezett szász birtokos lovagok voltak, kik mint vállalkozók bányamívelőkkel később a várost megtelepíték. Azért nemcsak a párbaj lovagjoga illette őket egymás közt, eredeti hazájuk szokása szerint, hanem, mint egyenrangúak, a vidék más bányáit még akkor részben birtokló magyar urakkal is párbajra kelhettek ¹⁾.

Mint ily nemes lovagok, szerezhettek már magoknak adományokat is eredetileg, itteni számos birtokaikra, melyeket bányamívelőik lakaival, mint falukat, megtelepítettek, és melyek nyilván maig ezen telepítőik neveit viselik. A város első ismeretes bírója a Gróf, a Comes Heinczmann András már így IV. Bélától nyer mindjárt adományt Besztercebánya környékén.²⁾

¹⁾ Pesty ugyan a Perdöntő Bajvívások történetében (98. és 116. l.) sajátlag a bajvívástól való felmentést tartja nagyobb kiváltságnak Bartal, Botka, Pauler stb. közjogi íróink ellenében. De okmányainkban ezen felmentés sokszor inkább eltiltásként hangzik; s azért ez állítás is kétségesnek látszik. Kétségtelen azonban, hogy ekkor már felmentést nyerhettek és kiváltságot kértek e városok iparüző s a fegyverforgatásban kevésbé jártas polgárai. Másrészt a városi törvénykezések is, a Schöffén — *scabini* — esküdtszéki rendszer behozatala mellett, a párbajt mindinkább mellőzék.

²⁾ Fejér Cod. Dipl. VII. 2. 197. 252. hol nyilván a zólyomi, Besztercebánya melletti, és a lipthói Szelnicze nevű helységek tévesztetnek össze egymással.

Es valamint az ő nevét viseli a város melletti környéknek egyik, ma Besztercebánya birtokához tartozó telepe Heinczmannfalva, vagy mint most nevezik Henczmanova vagy Heinczmansdorf, úgy a többi besztercebányai első városi lakosok és telepítőknek: az Ulmannok és Hermannok, a Henselinek és Chotselinek, a Kinczelek és Czibelek, a Rulantok és Rudlinek, a Kirchenelek és Goldnerek, a Königsbergerek és Rosenbergek, a Rábok és Pumpanok idegen német lovagi neveiket nemcsak a város legrégibb jegyzőkönyveiben találjuk beírva az ítéletekben és határozatokban, bányáik felsorolásában, melyeket bírtak s népeik által műveltetnek, valamint a városi más bevételek és kiadások sorozatában,¹⁾ hanem ezen neveik közül a Besztercebánya városa birtokába levő faluk vagy bányatelepek nevében több még maig is fennmaradt. Így például Ulmannfalva, ma Ulmanka vagy Ulmansdorf, Hermannfalva, ma Hermanecz, Henczel és Kinczelfalva, ma Henczmanová és Kinczlová vagy Heinczmans- és Kinczldorf, Rudófalva az említett Rudelinektől, ma Rudlova vagy Rudlsdorf, Szász- és Németfalva, Szászova, Saxendorf vagy Teutschdorf stb.

Ezen idegen helynevek mellett is azonban mindjárt egyaránt nyilatkozik megint az akkori magyar kormányzat és diplomatia azon nemzeti érzéke s iránya, melynél fogva régi okmányaink a helyneveket rendesen magyarul, vagy legalább is a magyar falva összeköttetéssel adják. S ezzel egyszersmind ezen helynevek eredeti értelmét s keletkezése történetét mintegy fenntartották és magyarázzák.

Ugyanerre mutathat a város körül fekvő többi számos apró falvak és telepek mai és régi magyar diplomatiái helynevei összehasonlítása is. Mint Jakabfalva, Jakobsdorf, Jakubova; Antalfalva, Antonsdorf, Antalová; Királyfalva, Kralová, Königsdorf; Majorfalva, Meiersdorf, Saulfalva stb. Sőt maga városunk neve is, mely az először 1255-ben felőle szóló okmányban ugyan a Bistricia villa, azaz Bistricia város latinos formában for-

¹⁾ Lásd a városi levéltár lejjebb idézett legrégibb jegyzőkönyvét a XIV. századból, hol ezen nevek rendre előjönnek, mint a város előkelő polgárainak nevei.

dul elő, és majd a szláv Bystricza, majd a német Veistritz folyó név jelentésétől származtatott; — már a következő évben, 1256-ban s azután 1282 óta folytonosan a magyarosabb, de most már itt elavúlt Berzenczebánya vagy a mai Beszterczebánya formában íratik a királyi okmányokban.¹⁾

Nyilván az öntudatos élénk nemzeti kormányzat és magyar államjogi érzék még erősen és világosan nyilatkozik egyre itt a helynevek magyar kifejezésében is. Ismeretes, hogy a régi magyar diplomatiái, törvénykezési stb. nyilvános okmányok mindenütt hasonlóan magyar helyneveket tudnak még s említenek hazánk minden vidékén. S alig vagy csak ritkán találunk hazánk legtávolabb idegen ajkú tájékain is oly helység-, sőt határneveket, melyek magyar nevét, vagy csak magyaros kifejezését egyik vagy másik okmányunk nem ismerné. A fennebbi annyira magyarázó nevekben éppen így fenntartva bírjuk ezeket itt is, Beszterczebánya környékén, idegen vendégei és telepítvényei neveinél. És fenntartva maradt bennök ezzel éléken még egyzersmind telepítésök eredetének is története.

Más érdekes magyar állam- s magánjogi mozzanat és jelenség volna itt ebben az, hogy mikép, mily jogcímen szerezhették meg ezen koronai javakat vagy magán magyar családi birtokokat ama szász lovagok, vállalkozók, bányabirtokosok, kik azután telepeik közt a várost alakítják, annak első törzspolgárait képezték. Vajjon egyszerűen a magyar korona tiszta királyi adományakép? mint ez a város első bírájánál, a gróf Comes Heinczmann Andrásnál az eset, mint láttuk; vagy a bányaurbér, s a királynak fennmaradt vadászati és halászati királyi jog fenntartása mellett némileg jobbágyi, talán éppen a német hűbéri birtokjoghoz hasonló címen? Vagy talán eredetileg csak hasonló kiváltságos jogon nyerték az egyes gyarmatvezetők, főnökök, mint a többi magyarországi német telepek ilyen úgynevezett Scultetusai, Schultheiszjai, hogy mint vállalkozó főnökök, kiváltsági birtokjogot nyertek az általok behozott alattvalókért, a munkásnépért, mely egyszerű úrbéri viszonyba lépett?²⁾ Vagy hogy végre csak mint vállalkozók, bányamivelők-

¹⁾ Cod. Dip. IV. 2. 415. V. 3. 114.

²⁾ Lásd ezekről Schwartner *De Scultetis per Hungariam quondam obviis iratát*.

kel a bányaterületeket a koronától s az egyes birtokosoktól a bányabér fejében, vagy vételáron szerezték meg eleve, míg azoknak adományos birtokosaivá is lőnek?

Mindezt jelenleg az eredeti okmányok és szerződések hiányában nehéz biztosan meghatározni, midőn előbbi birtokosaik neveit és azok tulajdonosi viszonyait nagyobbára már csak azon későbbi időből ismerjük, mikor ezen birtokok részben a város tulajdonába mentek át, részben pedig mellettök már a városi polgári jog kifejlődött volt.

Valószínűnek látszik azonban, hogy itt a város keletkezte előtt többféle jogcímen keletkezett a birtoklás is. Ezen birtokjog czimek nyomaiban is azonban ráismerhetünk még szintén az éppen akkor IV. Béla korában bejött előkelő német gyarmatosok és telepítők által hozzánk beszármazott azon germán birtokjogi elemekre, melyek a magyar joggal elvegyülvén, rólok méltán mondhatta a magyar állami jog egyik legnagyobb mestere Bartal György híres *commentarius*aiban, Horác ismeretes gúnyverse kifejezésére emlékeztetve: hogy fejö, elejö a német jogból volt véve, míg tovább a magyar jog módjába átmenve végződtek. *Superne, úgymond, teutonicam praeseferunt formam, et in hungaricum desinunt modum.*¹⁾

Figyelmet kelt mindenestre azon körülmény is, hogy e német gyarmatos birtokosok telepei körül mindenütt ott találjuk egyfelől közvetlen közelségben még a régi egykorú magyar birtokosokat is, habár bányatelepeiket már nagyobbára a város bányabirtokosainak eladták s elidegenítették volt.

A helynevek hasonlón maig fenntartották emezek régi családneveit, mint a város helységeinek nevei ama német birtokos telepítőkét. Az Urak- vagy Ispánok-völgye, s a királyi birtokra mutató Királyfalva helyneveken kívül: a Saulfalviak, a Radványi Radvánszkyak, a Lipcsei Dóczyak és Korodyak, a Szászfalusi Barlayak, a Pető- és Illyés-, a Farkas- és Vidafalvyak részben már a XIII. század óta majdnem maig, mint a vidéknek folyvást okmányokkal constatálható birtokosai jönnek elő ama besztercebányai városi szász polgárok vagy lovagok

¹⁾ Bartal Comm. II. 149.

birtokai körül; tőszomszédságukban mindenfelől, mintegy közvetlenül egész a város kapúi előtt elhelyezkedve.¹⁾

Míg ellenben az eredeti szász birtokos lovagok vagy telepítők csakhamar beolvadhattak, részint ugyan talán a magyar birtokosok és nemesek osztályába. Mint. úgylátszik, a szászfalusi Danczok, Barlayak stb. családaiba.²⁾ S így már valószínűleg Heinczmann András grófnak, az első besztercebányai bírónak közvetlen utódai is, kik szilniczei királyi adományaiak folytán a szelniczei Kevélyekkel azonosaknak látszanak.³⁾ Valamint lehet, hogy az eredetileg itteni Bitter nevű Balassák is még amazok sorába tartoznak.⁴⁾

A többiek, a telepítők nagyobb része, addig ismét a polgárságba olvadt. A mint telepeik körében ugyanis a várost alakítják, úgy ez, élénk magyar városi joghatósági közéletével erősbülve, mind erősebben elnyomja s elnyeli egyéniségeiket is.

Beleolvadnak e szerint mindannyian a városi vagy a magyar állami életbe. Idegen. német eredetüknek és származásuknak más egyéb emléke sem marad fenn többé, mint régi okmányaink egy-két véletlen kifejezése, mely szászokat említ vendégeiül, és német nevéket hoz elő lakósiáiul. Azontúl még csak a felmerülő néhány adat, egykét bizonytalan hagyomány, s mindezek nyomozásából származó gyanítás és vélemény tájékozható.— Mert a mint német anyanyelvüket is a város polgárai maig minden tájszólástólmenten, tiszta kiejtéssel beszélik: ezt is inkább a műveltség tartotta fenn a műveltebbeknél, mintsem az eredeti származás. Míg a közönséges nép, a városi lakosok alsóbb rétegei itt is avidék népnyelvét, a szlávot beszélik.

¹⁾ A városi levéltárban számos okmány szól erre már régibb időből is, melyek a város körül lakó birtokosok viszonyait megvilágítják. Péld. I. csom. 4. VI. 8. 14. VII. 5. IX. 8. X. 3. stb.

²⁾ Lásd ezen családokról szóló okmányokat a város levéltárában

³⁾ L. Cod. Dipl. VII. 2. 251.

⁴⁾ L. Nagy Iván Magyarorsz. családai, Balassa a. I.